

A béranyaság helyzete Romániában

Több milliárd dolláros üzletággá nőtte ki magát a világban a béranyaipar.¹ Hogyan illeszthető egy ilyen szenvtelen közgazdasági megállapítás a megszülető emberi élet misztériumához?

Az alábbiakban röviden ismertetem a béranyaság jelenségét, valamint az ezzel kapcsolatos alapfogalmakat, ennek romániai jogállását és gyakorlatát más országok szabályozásának kontextusában, végül pedig néhány etikai szempontot fogalmazok meg a problémaegyüttesre nézve.

1. Egy ősi-új gyakorlat

Adj nekem fiakat, mert ha nem, belehalok! (1Móz 30,1) A meddő Ráhel tehetlenségében szinte toporzékolva követeli így férjétől a gyermekáldást; attól a Jákóbtól, aki nővérenek, Leának immár négy fiút nemzett. Emberének haragos válasza tökéletesen kifejezi, hogy eszközök ugyan lehetünk az élet támasztásában, de távolról sem vagyunk annak korlátlan urai: *Talán Isten vagyok én, aki megtagadta tőled az anyaméh gyümölcsét?* (1Móz 30,2) Az asszony viszont nem törődik bele megvetett helyzetébe: ha egyenes úton nem lehet, hát kerülővel rendel gyermekeket magának. Szolgálóleányát, Bilhát szemeli ki a feladatra, aki Jákóbtól fiút szül.² *Akkor ezt mondta Ráhel: Ítélt ügyemben Isten,*

¹ Parászka Boróka: Nyomorúságon hízik a béranyaipar. In: *168 óra. Közéleti hetilap*. 2017. nov. 24. <http://168ora.hu/kulfold/nyomorusagon-hizik-a-beranyaipar-az-uj-kaukazusi-kretakorben-aze-a-gyerek-aki-akarja-12959> (2017. júl. 17.) „A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia állandó bizottsága által kiadott 2012-es jelentés szerint 2006 és 2010 között 1000 százalékkal nőtt a globális, üzleti alapú béranyaprogramok forgalma. Indiában jelenleg 3000 klinika működik, az indiai iparkamara adatai szerint ez 2012-ben 2,3 milliárd dollár hasznot hozott.”

² Navratyil Zoltán: Az anyaság útvesztői. A dajkaanyaság és béranyaság rejtelmek a jogi szabályozásban, különös tekintettel az Egyesült Államokra. In: *Iustum Aequum Salutare*, VI. (2010/3), (189–226) 189. Thomas Mann monumentális művéből, a *József és testvéreiből* idéz. „Bilha az ő térdén szült – a szertartás így kívánta. Hátulról átkarolta szolgálóját, és órák hosszat buzgón részt vett munkájában, nyögésében és jajgatásában, bábaként és vajúdóként egy személyben. A kis Bilhának kemény dolga volt, egy nap teljes huszonnégy óráján át tartott a szülés, és a végén Ráhel csaknem éppannyira kimerült, mint a test szerinti anya, de lelkében éppen így kívánta.” Majd pedig folytatja: „Félméltóság volt, félboldogság, félönccsalás, melyet nyomorúságosan támogatott a szokás, de semmi támasztékra nem talált Ráhel húsában és

meghallgatta szavamat, és adott nekem fiút. (1Móz 30,6) Az asszony tehát sajátjának tekinti az így született gyermeket, mint akit egyenesen Istentől kapott.

Ma így mondanánk el ezt a történetet: egy gyermektelen pár béranyát fogad, hogy az általa biztosított petesejtet a férfi ivarsejtjével (hagyományos módon) megtermékenyítve új életet foganjon méhében, azt kihordja, megszüljik, majd átadja a megrendelő szülőknek, akik az így világra jött gyermeket sajátjukként nevelik. Az ősi és a mai gyakorlat lényegi azonossága kézenfekvő; a különbség mindössze az alkalmazott technikában rejlik, meg abban, hogy ma már egy ilyen eljárásban nem szokás Istenre mint az élet végső forrására hivatkozni. Az ember fabrikálhatóvá vált – „etsi Deus non daretur”.

Az orvostudományak az emberi reprodukció szegmensére vonatkozó történetében határkőnek számít az 1975-ös év, ugyanis ekkor sikerül először megfelelően szabályozott keretek között humán zigótát létrehozni lombikban, mesterséges megtermékenyítéssel. Ez az áttörés döntő módon meghatározta az elmúlt negyven év reprodukciós eljárásait, de eközben az etikai problémák seregét hozta magával. A következő évben az amerikai Noel Keane ügyvéd máris létrehozta az első béranyaságot közvetítő ügynökségét, hogy a piac mindenkori törvényei szerint összehozza a keresletet és a kínálatot: a gyermekre vágyó feleket olyan nőkkel, akik anyagi juttatás fejében – vagy kivételesen emberbaráti készlettel – vállalják, hogy mesterséges megtermékenyítés útján kihordják, megszülik, majd átadják a csecsemőt számukra.³

1976-ot írunk tehát, amikor Michigan állam Dearborn városában világra jön az első, ilyen tranzakciónak köszönhető gyermek. Ez még a béranya testén belüli művi megtermékenyítés volt. 1978. július 25-én viszont már lombikban sikerül megtermékenyíteni egy gyermektelen házaspár ivarsejtjeit Angliában; a nő méhébe ültetett zigótából aztán egészséges magzat fejlődik, s megszületik a világ első „lombikbábija”. A kislány Louise Joy Brown névre hallgatott, akivel majd 2004-ben, az esküvőjén az a Robert Edwards is együtt ünnepelt, aki az *in vitro* eljárás kifejlesztéséért orvosi Nobel-díjban részesült; a hölgy természetes úton fogant két fiúgyermeknek adott életet.⁴

vérében; és csak félig lesznek igaziak a gyermekek, a fiak, akiket Bilha szül majd neki és gyümölcstelenül szeretett férjének.” Uo. 212.

³ Navratyil Zoltán: *Az anyaság útvesztői*, 192. Ld. itt az 1986-ban nagy visszhangot kiváltó „Baby M” ügyet, amelynek során a béranya megtagadta gyermeke átadását, mire hosszú procedúra, más államba szökés, pereskedés következett.

⁴ A protestáns etika minden további nélkül elfogadja és Isten áldása eszközének tekinti az olyan mesterséges megtermékenyítés gyakorlatát, amelynek során a lombikban fogant új élet

Louise esetében testen kívüli megtermékenyítés történt ugyan, de a szülők saját gamétáiból: a magzatot kihordó, majd megszüülő anya genetikai anya is volt egyben, és férje volt a genetikai apa. Csakhogy a női szervezet arra is alkalmas, hogy tőle idegen ivarsejtekből mesterséges körülmények között „készült” életkezdeményt is magába fogadjon, ahhoz szervesen kötődjék, táplálja, majd pedig világra hozza. Ezzel az emberi faj történelmében lehetővé vált technikailag egy olyan, korábban soha nem létező asszisztált reprodukciós eljárás gyakorlása, amely kizárta azt az erkölcsi aggályt, amely korábban abból fakadt, hogy a „megrendelő apa” természetes nemzés útján támasztott életet, mégpedig a pótanya saját petesejtjében. Ezentúl az élettámasztás korábban titokzatos folyamatából már kizárható a szexuális együttlét intimitása, az ezzel szükségképpen együttjáró személyesség, szeretet és akár felelősségvállalás is. A misztériumnak ez a technicizálódása pedig lehetővé teszi az anyai minőség több darabra vágását, amely hagyományosan egy és oszthatatlan. Az eddig is megtörténhetett bármikor, hogy bizonyos körülmények miatt egy gyermeket nem a szülőanya nevelt fel – ez a biológiai és a szociális anyaság elválása –, de ma már a „biológiai” minőség is könnyűszerrel szakítható kétfelé: más lehet a genetikai és ismét más a szülőanya. Ha ehhez hozzávesszük a közelmúltban Angliában törvényesített eljárást, amelynek során jogilag lehetséges egy olyan megtermékenyített petesejt felhasználása utódnemzés céljából, amely két különböző nőtől származik (sejt-plazma, illetve sejtmag), akkor lehetséges, hogy egy gyermeknek eleve két genetikai anyja van, harmadikként ehhez járul a szülő-, majd negyedikként a nevelőanyja. Kinek is fogja egy ilyen gyermek azt mondani, hogy „édesanyám”?

Ami a genetikai leszármazást illeti, a béranyaság esetében különböző variációkról beszélhetünk.⁵ Manapság az a leggyakoribb eset, hogy a mesterségesen megtermékenyített és a kihordó anya méhébe ültetett petesejt genetikailag a megrendelő pár tagjaitól származik; de az is lehetséges, hogy csak

a házaspár ivarsejtjeiből származik, s az édesanya hordja ki és szüli meg azt. A szigorúbb római katolikus felfogás ezt is elutasítja, mondván, hogy a foganás pillanatát kiszakítja a szeretet intimitásából, és ez nem felel meg az élet természetes rendjének. Vö. Fischbach, Frank-Dieter (coord.): *“Before I Formed You in the Womb...” A Guide to the Ethics of Reproductive Medicine from the Council of the Community of Protestant Churches in Europe (CPCE)*, 38–46. <http://cpce-reproethics.eu/file:///C:/Users/Bela%20Visky/Downloads/GEKE-Repro-ENG-Block-Bleed.pdf> (2017. júl. 17.).

⁵ Fischbach, Frank-Dieter (coord.): *“Before I Formed You in the Womb...”*, 60.

egyiküktől, míg a másik ivarsejtjét anonim donor révén helyettesítik. Ha pedig mindkét részről donorok biztosítják a gamétát, a megbízó párnak nyilván nem lesz genetikai kapcsolata az újszülöttel. Az asszisztált reprodukciós eljárás első korszakában, éppúgy, mint a bibliai időkben, gyakori volt még, hogy a béranya biztosította a petesejtet, akár testen belüli, akár azon kívüli mesterséges megtermékenyítéssel. Ez azonban nyilván sokkal elemibb és erőteljesebb pszichikai kötődést jelent az anya számára, és sokkal nehezebbé teszi az lemondást az újszülöttről. Rengeteg olyan eset hatására, amikor a béranya a szülés után immár nem volt hajlandó lemondani a genetikailag is fele részben sajátjának tekinthető gyermekről, ez a megoldás lényegesen visszaszorult a gyakorlatban.

Mivel a béranyaság jelensége elsősorban az angol, majd a német nyelvterületen vált kérdésessé, a hozzá kapcsolódó szakirodalmi nyelv is ezen belül csiszolódott. A magyar megnevezések legtöbbször az itt használt kifejezések fordításai, amelyeket kénytelen-kelletlen használunk, de amelyek sokszor pontosító körülírásra szorulnak. A „surrogacy motherhood” nyomán joggal beszélünk pótananyaságról, ám ezzel még korántsem jeleztük, hogy a három fent említett anyaszerepből (genetikai, szülői, nevelői) éppen melyikre vonatkozik a helyettesítés. A német „Wunscheltern” nyomán pedig a „vágyszülő”, „kívánságszülő” fogalmakat használjuk, de kontextus nélkül ezek aligha hordoznak pontos tartalmat a magyar olvasó számára. A „megrendelő pár” (illetve személy/személyek) megnevezés erőteljesebben fejezi ki a szóban forgó eljárás etikai élet, amelynek során a kívánt gyermek bizonyos értelemben megrendelhető tárggyá minősül, mint a „megbízó” kifejezés használata. Az immár elterjedt különbségtétel a „béranya” mint fizetés ellenében „bérbe vett” személy, illetve a tisztán altruista indokkal ugyanazt a szolgáltatást nyújtó „dajkaanya” között hasznos ugyan, ám egy magyar dajkának eredendően csakis a gyermek gondozásához-neveléséhez volt köze, nem pedig annak megszületéséhez.⁶ Szintén gyakori a „biológiai”, illetve „genetikai” fogalmak szerintem téves azonosítása: a „genetikai-biológiai anya” kifejezésen kizárólag azt az anyát érti szakirodalmunk, akitől a petesejt származik, azt sugallva ezzel, mintha a kihordó anyának az idegen sejtől származó magzatával való kilenc hónapos szerves szimbiózis nem volna „biológiai” kapcsolat. Magyar terminológiánk tehát még mintha csiszolódásra várna. Nyelvünk természetének, úgy vélem, jobban megfelel ezen a szakterületen

⁶ Navratyil Zoltán: *Az anyaság útvesztői*, 101–103.

a részleteket is érthetővé tevő körülírás, mintsem bizonyos erőltetetten tömörítő, idegen eredetű kifejezések fordítása, amelyek a jelenség egyik vagy másik részletét szükségképpen homályban hagyják.⁷

2. A romániai helyzet

Mivel a béranyaság számtalan kérdést vet fel a személyi méltóság, az önrendelkezés, az emberkereskedelem, az alapvető jogok területén, és sok más vonatkozásban is, nem meglepő, hogy az ehhez való kulturális-vallási viszonyuláson túl a különböző országok jogrendjén belül is más és más a megítélése.⁸ Ez az eltérés egyrészt a szigorú tiltás, másrészt pedig a teljesen legális gyakorlat két végpontja között a lehetséges változatok igen széles skáláját mutatja (Angliában⁹ például törvényes a fizetségmentes pótanyság, ugyanígy megszorításokkal Dániában, Belgiumban, Hollandiában, Finnországban, Görögországban, Izraelben), beleértve azt is, hogy nincs e tárgyra vonatkozó semmilyen konkrét szabályozás.

A prohibícióra nézve példaként említhetjük Németország, Ausztria, Olaszország, Franciaország, Svájc, Spanyolország, Svédország, Norvégia jogrendjét, miközben Ukrajnában a béranyaság törvényesen és akadálymentesen nőtte ki magát valóságos iparággá; ugyanígy Grúziában¹⁰ és a hosszú ideig valóságos „bébifarmokat” működtető Indiában¹¹ is, ahol azonban egy 2017 márciusában hozott törvénnyel drasztikus korlátozásokat vezettek be.¹² Az Amerikai Egyesült Államok több tagállamában is (Florida, Texas, Washington,

⁷ Hostiuc, Sorin – Iancu, Cristian Bogdan – Năstășel, Valentina – Aluaș, Maria – Rențea, Irina: Maternal filiation in surrogacy. Legal consequences in Romanian context and the role of the genetic report for establishing kinship. In: *Romanian Society of Legal Medicine*, 24, (2016), (47–51) 49.: genetikai pótanyság/genetic surrogacy; terhességi pótanyság/gestational surrogacy.

⁸ Fischbach, Frank-Dieter (coord.): *“Before I Formed You in the Womb...”*, 60.

⁹ Angliára és Európa államaira nézve ld. Navratyil Zoltán: *Az anyaság útvesztői*, 205–211.

¹⁰ A grúziai helyzetről ld. Parászka Boróka: *Nyomorúságon húzik a béranyaipar*.

¹¹ Navratyil Zoltán: *Az anyaság útvesztői*, 106–109.

¹² Ennek értelmében csak gyermektelen, legkevesebb öt éve házas párok vehetik igénybe az eljárást, az együtt élők, egyedülállók vagy homoszexuális párok nem. A béranya csak közeli rokon lehet, az altruista béranyaság gyakorlására nézve marad tehát némi lehetőség, a kereskedelmire nem. Vö. India outlawed commercial surrogacy – clinics are finding loopholes. In: *The Conversation*, October 23, 2017. <https://theconversation.com/india-outlawed-commercial-surrogacy-clinics-are-finding-loopholes-81784> (2019. aug. 15.)

Kalifornia, Nevada stb.)¹³ legális a pénzért vállalt szolgáltatás, csak hogy itt az indiai 8–10 ezer dolláros árfolyam tíz-tizenötszörösét kell kifizetnie egy „bármilyen áron” gyermeket akaró személynek; ennek ellenére a 2004 és 2008 közötti időszakban mintegy 5000 csecsemő jött világra pótanya igénybevételével.

A magyarországi egészségügyi hatóságok 1997-ben törvénytervezettel kívánták szabályozni a kérdést, amelynek értelmében az eljárást csakis orvosiilag indokolt esetben lehetett volna alkalmazni fizetségmentesen és kizárólag a megrendelő szülők ivarsejtjeinek a felhasználásával, mégpedig úgy, hogy a 25–40 éves korú pótanya valamelyik megbízó fél hozzátartozója kell hogy legyen. Két év múlva azonban törölték a tervezet e kérdéskörre vonatkozó részeit, miközben az alkotmánybíróság nyomatékosá tette, hogy nem lehet emberi és állampolgári alapjognak tekinteni a pótanya igénybevételével született gyermek iránti igényt.

A romániai helyzet az érvényes szabályozás tekintetében a magyarországihoz hasonló némileg. Előzetesen megállapíthatjuk, hogy ez a jogi hiátus lehetőséget nyújt ugyan bizonyos kiskapuk keresésére, de a bürokrácia labirintusa úgy működik, hogy ezek többnyire mégis zárva maradnak,¹⁴ miközben az ilyen célú reprodukciós turizmus Ukrajna felé és vissza zavartalanul üzemel.

Noha a béranyaság gyakorlata szórványosan jelen van az országban, az ezzel kapcsolatos törvényszéki döntések csakis a mesterséges megtermékenyítésre, a szervátültetésre, az emberi eredetű sejtek felhasználására vonatkozó szabályozásokra, a családjogi törvényre, illetve az immár helytel-közvetl létező precedensértékű esetekre hivatkozhatnak. Románia polgári törvénykönyve a 2009/287-es törvény 441. cikkében kimondja, hogy

„(1) Az orvosilag asszisztált, egy donor bevonásával történő reprodukció nem jelent leszármazási kapcsolatot a gyermek és a donor között.”¹⁵

A 408. cikkely pedig leszögezi:

„Az anyaság a szülés cselekményéből következik, viszont ennek elismerése törvényszéki határozattal is kimondható.”¹⁶

¹³ Navratyil Zoltán: *Az anyaság útvesztői*, 198.

¹⁴ Hostiuc, Sorin et al.: *Maternal filiation in surrogacy*, 50. A klinikák közjegyzői szerződés alapján kérésre végeznek ugyan mesterséges megtermékenyítést, de ez illegális.

¹⁵ Hostiuc, Sorin et al.: *Maternal filiation in surrogacy*, 47. A törvénycikk eredeti szövegét ld. Art. 408 Noul cod civil Modurile de stabilire a filiației Stabilirea filiației Filiația. In: *LegeAZ*. <https://legeaz.net/noul-cod-civil/art-408-modurile-de-stabilire-a-filiației-stabilirea-filiației-filiația> (2019. aug. 15.).

Romániában irányadó alapelv tehát a klasszikus ismérv. Ennek értelmében mindig a szülőanya minősül első fokon törvényes anyának, miközben az apa személye igazolásra vár: „mater in jure semper certa est, pater incertus.”¹⁷

Az 1990-es politikai változásokat követő zűrzavaros, mintegy másfél évtizedes időszakban valósággal elharapódzott az alighogy bevezetett, de hamarosan kiterelvényesedett az illegális petesejt-kereskedelem mesterséges megtermékenyítések gyakorlata révén, illetve a gyanús körülmények között született gyermekekkel való tranzakciók sora, amelyeknek aztán törvényes szabályozással vetettek véget. Mivel az ilyenszerű kereskedelem illegálisnak minősül, maga az „in vitro” fertilizáció azonban nem, ez a körülmény bizonyos fokig jelenleg is visszafogja a béranyaság vállalását, illetve annak igénylését, anélkül azonban, hogy teljesen megszüntetné azt.

Egy 2011-ben történt temesvári eset (a városban reprodukciós klinika működött, ahol több tucat gyermek született póttanyától) mindmáig precedensértékűnek számít a romániai joggyakorlatban.¹⁸ Egy házasságban élő asszonynak, akinek férjével közösen volt már egy leánya, egészségügyi okok miatt eltávolították a méhét. A pár még egy gyermeket akart. Az asszony húga – szintén házas, két gyermekkel – ellenszolgáltatás nélkül vállalta, hogy nővére, illetve ennek férje ivarsejtjéből kihordja és megszüli a mesterséges megtermékenyítés révén származó életet, majd lemond a gyermekről testvére javára. A nő egészséges ikreknek adott életet. Törvényszéki eljárás keretében, orvosi bizonyíték alapján sikerült elérni, hogy a genetikai apát nyilvánítsák az újszülöttek apjává, viszont a Temes megyei törvényszék ugyanezt elutasította a genetikai anyára vonatkozóan. A fellebbviteli bíróság azonban már reá nézve is hivatalosítja a szülői státust, mégpedig a következő indoklással:

„Mivel nincsenek arra utaló bizonyítékok, hogy a felek megegyezése a póttanyának (aki a biológiai anya testvére, és aki így altruista áldozathozattal vállalt) anyagi vagy más juttatást nyújtott volna, ezért jogos a következtetés, hogy az eljárás megfelelt a jog és a tisztaság erkölcs rendjének.”¹⁹

¹⁶ Hostiuc, Sorin et al.: *Maternal filiation in surrogacy*, 47. Eredeti nyelven ld. Art. 441. Noul cod civil. Modulile de stabilire a filiației Stabilirea filiației Filiația. In: *LegeAZ*. <https://legeaz.net/noul-cod-civil/art-441-regimul-filiatiei-reproducerea-umana-asistata-medical-cu-tert-donator-filiatia> (2019. aug. 15.).

¹⁷ Uo. 49.

¹⁸ Uo. 48.

¹⁹ Hostiuc, Sorin et al.: *Maternal filiation in surrogacy*, 49.

Továbbá azért sem tekinthető mindez jogellenesnek, mivel „az, ami nem tilos, megengedett”. Az indoklás hivatkozik még a megszületett gyermekek magánélethez való jogára (az európai emberjogi egyezmény 8. cikkelye garantálja ezt), amely sérült volna, ha elutasítják a genetikai anya törvényes anyaként való elismerését.

Ilyen előzmények után terjesztette a kormány elé 2012 februárjában Frunda György, a román szenátus akkori emberjogi, egyház- és kisebbségügyi bizottságának elnöke azt a törvénytervezetet, amely első alkalommal szabályozta volna kifejezetten a béranyaság kérdését.²⁰ A szenátus 2013. november 6-án elfogadta a törvénytervezetet, a képviselőház viszont azóta sem. 2016-ban újabb javaslatok szintjén foglalkoztak ismét az ügygel, anélkül azonban, hogy eredményre jutottak volna. A javaslat azt tartalmazta, hogy csakis ellenszolgáltatás nélküli dajkaanyaságról lehet szó; mindössze az orvosi költségek fedezése engedélyezett, valamint a terhesség ideje alatt napi öt ételjegy árát kitevő más költség (kb. 15 euró) megtérítése. A sejtdonor egyszeri juttatásának ugyanennyi az összege. A béranya nem lehet genetikai kapcsolatban a magzattal, míg a megrendelő pár legalább egyikének esetében ez a leszármasítás kötelező. Az eljárást csupán párok vagy egyedülálló nők vehetik igénybe egészségügyi akadályoztatás esetén, illetve örökletes betegségek elkerülése érdekében. Szülés után a béranyának 48 órán belül kell átadnia csecsemőjét a megrendelőknek, akiknek szülői státusáról törvényszéki határozat dönt. A procedúrát előzetesen összeállított, közjegyzőileg hitelesített iratcsomónak kell garantálnia, amelynek tartalmaznia kell a következő dokumentumokat (21. cikkely²¹):

- a) a megtermékenyítésre, kihordásra, szülésre vonatkozó szerződés, valamint a szülői jogokról való lemondás és az átadás kötelezettségét igazoló irat;
- b) igazolás a béranya beleegyezéséről, hogy ne kerüljön a neve semmiféle hivatalos dokumentumba, születési bizonylatba;
- c) a béranya előzetes írásos nyilatkozata arra vonatkozóan, hogy egészségügyi rendellenesség esetén, orvosi javaslatra és a megrendelők

²⁰ Nașterea cu mama purtatoare, obiectul unui nou proiect de lege la Senat. In: *Perfecte*, 2012. marc. 6. <http://www.perfecte.ro/news/nasterea-cu-mama-purtatoare-obiectul-unui-nou-proiect-de-lege-la-senat.html> (2017. febr. 26.).

²¹ Legislația românească privind mama surogat. In: *Kidizi: Sfaturi utile*. http://kidizi.ro/art_2-68-532_legislatia-romaneasca-privind-mama-surogat_1074 (2017. febr. 26.).

kérésére a terhesség első három hónapjában beleegyeznek az abortusz végrehajtásába, illetve hogy nem hajt végre önkényes, orvosi javaslat és a megrendelő szülők beleegyezése nélküli abortuszt; továbbá rendszeres orvosi ellenőrzések végzésére és egészséges életmód folytatására kötelezi magát;

- d) ha a béranya házas, a férj írásos hozzájárulása a mesterséges megtermékenyítéshez, a kihordáshoz, adott esetben az abortuszhoz, illetve a szülői jogokról való lemondáshoz;
- e) a megrendelő szülők kötelezettséget vállaló nyilatkozata, hogy „átveszik” a csecsemőt annak egészségügyi állapotától függetlenül, és fedezi a teljes egészségügyi ellátást.

A béranya életkora 18–40 év közötti lehet, a megbízó szülőké pedig 18–47 év közötti. Ezt a kitéletet egy nagy médiavisszhangot kiváltó eset különösen is nyomatékosá tette. 2005-ben ugyanis egy bukaresti 67 éves tanárnő, Adriana Iliescu – donoroktól nyert ivarsejteket használva – mesterséges megtermékenyítés révén egészséges gyermeket hozott a világra. Az egészséges, kiváló szellemi képességű kislány tízévesen veszítette el édesanyját. Az eset érthető módon éles vitákat váltott ki a gyermekvállalás észszerű életkori hatáiról.

A módosító javaslatok kitérnek még a konfidencialitás kérdésére is, amely azt jelenti, hogy a béranyától született gyermek tizennyolc éves koráig nem szerezhethet tudomást a maga tényleges származásáról. Rögzítik ugyanakkor azt is, hogy a béranyának a szülés után számított 48 órás határideig jogában áll visszavonni a szerződést, utána azonban már nem.

Mindebből azonban jelenleg (2018 július) semmi sincs érvényben. Azok számára, akik béranya révén kívánnak gyermekhez jutni, az ország határain belül az a meglehetősen kockázatos eljárás marad, hogy a felek közjegyzői szerződés alapján egyeznek meg, majd a csecsemő születését követően a hivatalos bizonylatba a szülőanya, valamint a genetikai apa neve kerülhet szülőként, természetesen megfelelő orvosi bizonyítékok és törvényszéki procedúrák után. Ezt követően a béranya lemondhat gyermekéről a biológiai apa és annak felesége/élettársa javára. Mindez egyrészt azért bizonytalan, mert az ilyen szerződés nem bír kötelező, jogilag kikényszeríthető érvénnyel, másrészt pedig a beavatkozást végző orvos és klinika adott esetben büntetőjogilag felelősségre vonható ivarsejt-kereskedelem gyanúja miatt.

Népegészségügyi felmérések szerint manapság a romániai párok tíz-tizenöt százaléka küzd meddőségi problémákkal. Közülük sokan Ukrajnában²² látják az ígéret földjét; bizonyos források szerint 2016-ban több mint kétszáz romániai pár élt az ott kínált lehetőséggel. Ebben a szomszédos országban 2004 óta több hasonló klinika kínálja a teljesen legálisan működő szolgáltatásait, együtt dolgozva tulajdonképpen a saját közvetítőcégevel. A különböző szintű egészségügyi szolgáltatásoktól, szálláskörülményektől és egyéb viszonyoktól függően 24 000–49 900 euró a tarifa. A tervezett gyermek genetikailag éppúgy származhat a megbízó pártól, mint anonim donoroktól, nem kötődhet azonban a béranyához. A megrendelő bárki lehet életkortól, egészségi állapotától, szexuális orientációtól teljesen függetlenül. Katalógusból saját ízlése szerint választhat béranyát magának. Ez az összeg, amelyet a folyamat során öt részletben fizetnek ki, fedezi a megtermékenyítéssel, majd pedig a terhességi időszakkal járó egészségügyi költségeket, de benne van a születési bizonyítvány kiállítása is, amelyen minden előzetes eljárás nélkül a megrendelők szerepelnek szülőként. Biztosítják ennek hivatalos román fordítását, sőt a kijevi konzulátuson keresztül a szükséges úti okmányokat is beszerzik. Az így született gyermek azonban ukrán állampolgár; hazatérve a szülők feladata a román állampolgárság megszerzése gyermekük számára.

A különböző román világhálós felületeken is számtalan béranyasággal kapcsolatos hirdetés olvasható mind a kereslet, mind pedig a kínálat oldalán. Mások gyermekének a kihordására és megszületésére leggyakrabban olyan nők jelentkeznek, akik meglehetősen szűkös vagy éppen nyomorúságos anyagi helyzetben vannak családjukkal együtt, és a nem mindennapi vállalásukért járó fizetségtől (8–10 000 euró) várják helyzetük, legtöbbször lakhatási körülményeik jobbra fordulását. Béranyákat viszont értelemszerűen a tehetősebb társadalmi rétegből származó személyek keresnek, leggyakrabban gyermektelen házaspárok.

Az alábbi személyes beszámolóban a családi-kulturális háttér súlyosbítja és teszi még kritikusabbá a meddőség lelki terhét. Egy asszony így vall:

„Négy mesterséges megtermékenyítési kísérlet után gondoltam arra, hogy béranyát vegyek igénybe. A férjem macedón származású, egy konzervatív család meggyőződésesen hagyományőrző tagja: soha nem fogadna örökbe

²² Nicolova, Doroteya: Women Head East for Wombs to Rent. In: *Balkan Insight*, 2010. okt. 29., 1–6. <http://www.balkaninsight.com/en/article/women-head-east-for-wombs-to-rent> (2017. febr. 26.).

egy idegen gyermeket. Az anyósom egyszer kijelentette, hogy aki gyermeket adoptál, az nem tudja, mibe keveri magát: az ilyen fiatal majd főbe veri az idős szülőket. [...] Ha nem lesz gyermekünk, az anyósom képes lesz elszakítani a férjemtől. Tudom, hogy Európában működik valahol a törvényes béranyaság. Arra gondoltam, hogy odautazunk a férjemmel egy évre, majd pedig gyermekkel jövünk haza. Az anyósomék aztán mind vizsgálathatják, genetikailag úgyis a miénk lesz. Kétségbe vagyok esve, [...] nem is tudom, mitévő legyek?”

A béranyakeresők egy része viszont ehhez képest teljesen más társadalmi-gazdasági szinten mozog. Náluk a karrier, valamint a szüléssel járó testi elváltozások és kellemetlenségek motiválják azt, hogy adott esetben béranya után nézzenek. A közelmúltban például egy meglehetősen sok botránytól övezett médiasztár nyilvános tévéműsorban százezer eurót ajánlott fel egy béranyának azért, hogy megszüljön neki a genetikailag tőle származó gyermeket.

Az ortodox egyház – életvédő szervezetekkel (Pro Vita) együtt – elítéli, erkölcsi és hitbeli okok miatt elfogadhatatlannak tartja a béranyaság intézményét;²³ de akadnak szórványosan pópák, akik magánbeszélgetésekben áldásukat adják egyik-másik kétségbeesett meddő nő ilyenszerű szándékára.²⁴

3. Etikai értékelés

De hát mit is jelent mindez? Ha egyik oldalon a „gyermekrendelés” motívációjaként a szülővé válás legyőzhetetlen igényét találjuk, melyhez az a tény kapcsolódik, hogy „technikailag megoldható”, anyagilag pedig némelyeknek megfizethető, akkor milyen érvek szólnak mégis e gyakorlat ellen? Milyen humán és keresztyén erkölcsi megfontolások teszik számunkra *elfogadhatatlanná* – mégpedig *kivétel nélkül minden esetben* – a béranyaság gyakorlatát? A választ keresve, vegyük sorra e tranzakcióban érintett minden szereplő helyzetét, és kérdezzünk rá arra, hogy megfelelhet-e ez az eljárás emberi

²³ Témába vágó cikkek gyűjteménye egy ortodox egyházi lapból: *Articole cu eticheta* (tag): mama surogat. In: *Cuvatul Orthodox. Actualitate*. <http://www.cuvantul-ortodox.ro/recomandari/tag/mama-surogat/> (2017. 02.26.)

²⁴ Confesiunea unei mame-surogat: cum e să fii incubator pentru copilul altora. Confesiunea unei mame-surogat: cum e să fii incubator pentru copilul altora. In: *evz.ro*. <http://evz.ro/confesiunea-unei-mame-surogat-cum-e-sa-fii-incubator-pentru-copilul-altora-928411.html> (2017. febr. 26.).

méltóságuknak, végső soron pedig Isten akaratának a teremtményeire vonatkozóan.²⁵

A leggyakoribb érv a pótanyasággal kapcsolatban a *béranya méhének és egész testének az instrumentalizálása*. Fizetség ellenében bérbe venni egy személyt olyan tárgyiasítást jelent, amely homlokegyenest ellentmond a jól ismert Kant-féle tételnek, amely szerint a másik ember sohasem tekinthető eszközhöz, hanem csakis célnak. Terészetesen a béranya pszichológiai alkata, teherbírása, családi kapcsolatai függvényében különbözőképpen viszonyulhat a saját vállalatához és helyzetéhez. Vannak, akiket ez rendkívüli módon megvisel, de olyanok is, akik viszonylag „lazán” fogják föl és élnek meg az egész eljárást, majd az újszülöttől való elszakadást. Nem lenne méltányos a tárgyilagos elemzésre törekvő vizsgáló részéről, ha az előbbieket kiemelné, és keserű élménybeszámolókkal alátámasztaná, ez utóbbiakat pedig elhallgatná. Tény viszont, hogy a helyzetüket és cselekvésük következményét könnyebben viselőknél is mindig van az egész eljárásnak valamilyen maradéka, egy bizonyos keserűségterhe és sötétedése. Mert itt már a személy mély rétegeinél járunk, aki nem tudja nem érzékelni, adott esetben pedig nem tudja egyszerűen elfelejteni azt, hogy ő bizony csak kilenc hónapig fontos, a megbízóknak éppúgy, mint a klinikai személyzetnek; személyének értéke nem önmagában rejlik – a magzat kölcsönzi ezt számára, akit a szíve alatt hordoz. Reá nézve tekintik fontosnak csupán, akinek még neve sincs, és akinek a felsírását még hallani fogja ugyan, de akit aztán soha többé nem láthat. Az, hogy kritikus esetben a magzati élet védelme élvez elsőbbséget az anya életével szemben, különösen is szembeötlő volt a közelmúltig érvényben lévő indiai szabályozásban.

Azok, akik a fenti megfontolást elutasítják, így okoskodnak: de hiszen a normális mindennapi tevékenység, a munkahelyi alkalmazás ténye is arról szól, hogy valakit eszközként fogadnak fel például egy termelési folyamat érdekében. A cégnek nyilván az illető munkájának az eredménye, a segítségével elérhető profit a fontos, nem pedig a személy a maga egyszerűségében; tehát itt is az ember egyfajta eszközzé tételéről van szó. Ez részben igaz, de korántsem mindegy, hogy milyen értelemben. A mindenkori munka ugyanis teremtési alaprend, az Isten dicsőségét kereső ember életének szerves része.

²⁵ Darnovsky, Marcy – Beeson, Diane: Global Surrogacy Practices. In: Cheney, Kristen E. (ed.): *International Institute of Social Studies Series/General Series. Working Paper No. 601, December 2014*. The Hague, Netherlands, 34–36.

Elismerjük ugyanakkor, hogy az egyes etikai megfontolások önmagukban nem mindig elégségesek egy meggyőző erkölcsi vélemény kialakításához, ám ezek egymást erősítő sokasága már kellő súllyal eshet latba. Mert kézenfekvő, hogy további érvek is vannak.

Az anya és magzata közötti *természetes szimbiózis* kilenc hónapja, majd az „embert hoztam a világra” kinkeserves öröme olyan – a legmélyebb pszichikai rétegeket is átjáró – tapasztalat, amelynek tényét mellőzni vagy tagadni lehet ugyan, de nem létezőnek nyilvánítani aligha. Pedig a béranyák „felkészítésének” állandóan kísértő mozzanata az az önszugesztio, amelynek során ezek a természet törvényeit kihívó asszonyok – pszichológusok segítségével! – ismét és ismét elmagyarázzák maguknak: nem az enyém a magzat, én csak egy hűtőszekrény vagyok, amelyben egy ismeretlen tárol egy ideig valamit, aztán meg kiveszi... De megfelelhet-e a természet rendjének a babához való kötődés természetes ösztöneinek ilyenyszerű elfojtása, majd pedig tudatos megszakítása? Hát Isten akaratának?

Méltán figyelmeztetnek itt teológusok arra, hogy a protestáns szemlélet – szemben a római katolikussal – meglehetősen bizalmatlanul kezeli azt a gondolatot, miszerint Isten akaratát leginkább a természeti folyamatokban ragadhatnánk meg.²⁶ Ez a gyanakvás jogos, mert például az emberben lévő ösztönszerűt és „természetest” mindig is az Ige mértékének és korrekciójának kell alávetnünk. Ám a „natura” fogalmán belül meg kell különböztetnünk a „bukott” és az „eredendő” természetet; a gyanakvás az előbbinek jár, míg ez utóbbi felé – mint Isten jó teremtésének az alapstruktúrája felé – teljes bizalommal kell fordulnunk.

A harmadik tényező, ami szintén súlyosan esik latba a vizsgált gyakorlat szemből, az a *béranya és addigi természetes kapcsolatainak a torzulása*.²⁷ Ezeket a viszonyokat egyszeribe belengi a titkolózás, elhallgatás, félrevezetés vagy éppen a hazugság levegője. Az a nő, aki anyagi kényszerhelyzetre hivatkozva ilyet vállal, sokszor eltávolodik rokonaitól és barátaitól: egyszerre restelli kiszolgáltató helyzetét és azt, hogy olyat tesz, amivel környezete legtöbbször nem ért egyet. Vagy ha el is fogadnák a hozzá közel állók, az egész

²⁶ Fischbach, Frank-Dieter (coord.): *“Before I Formed You in the Womb...”*, 21.

²⁷ Nem értünk egyet azokkal, akik bizonyos pszichoszociális felmérésekre hivatkozva úgy vélik, hogy nincs szignifikáns különbség a hagyományos-, illetve béranyaság és az ezzel járó kapcsolati minták között. Akik ilyen eredményre jutnak, azok vagy nem elég differenciált módszereket használnak, vagy pedig eleve tudják, hogy mit szeretnének bizonyítani. Vö. Navratyil Zoltán: *Az anyaság útvesztői*, 224.

folyamat lebonyolításában magára hagyják; az ő dolga, hogy mindezt titokban tartsa. „Életben vagyok, de nem érzem, hogy élek” – mondja csecsemője átadása után egy anya, aki érzelmileg senki földjére jutott. Egy másik így vall: „Úgy imádkozom a béranyaként szült gyermekeimért, mint a sajátomért.”²⁸

A béranya mesterséges elszigetelése és kontroll alatt tartása a klinikán vagy gyakran éppen a megrendelő pár házában szintén olyan stresszforrás lehet, ami egyáltalán nem tesz jót a fejlődő magzatnak. Aki fizet, az garanciát akar arra nézve, hogy a megbízott anya mindent alávet a számukra elsődleges célnak, egy egészséges magzat világra hozatalának. Ha a nő házas, sok esetben meglehetősen hosszú időre kell elszakadnia övéitől, egész életmódját, táplálkozását, szokásait pedig úgy kell megszerveznie, hogy mindenben kielégítse az a megrendelők igényét.

Azok az *egészségügyi kockázatok*, amelyeket egy nő számára a terhességi időszak, a vajúadás, a szülés jelent, sohasem elhanyagolhatóak. Kiszolgáltatottságát pedig adott esetben az is súlyosbítja, ha a megrendelők a béranya óvatlanságának vagy mulasztásának tulajdonítják a magzat károsodását, netán elvetelését, és a fizetséget is megtagadják, ahogyan erre is van bőven példa.²⁹

Ezek után fel kell tennünk ezt a kérdést is: mit jelent *a csecsemő számára* az, hogy béranyától születik, s ha majd felnövekedik, miként befolyásolja ez az eredet az ő önazonosság-tudatát?³⁰ A szakirodalom csak újabban kezdi egyértelműen tudatosítani azt aényt, hogy az újszülöttől való elszakadás nem csupán a szülőanyának jelent megrázkódtatást, hanem a babának is. Az ilyen csecsemő a legtöbb esetben nem élvezheti sem az anyatest közelségének pszichológiai, sem pedig az anyatej táplálékának immunológiai védő hatását.

Nem kétséges azonban, hogy a béranyától született gyermek is felnőhet úgy, hogy sokszor valóban élvezzi a megbízó szülők szeretetteljes gondoskodását és nevelését. Elhallgatott eredetének tabuja viszont egy ideig biztosan kísérti, ha pedig kiderül az igazság, óhatatlanul feltámad benne a vágy, hogy megismerje azt az anyát, aki mégiscsak életet adott számára. Ha viszont donorok révén fogant, ez a vágya minden bizonnyal sohasem teljesülhet majd. És ne feledkezzünk meg azokról a valósággal kétségbeejtő helyzetekről sem, amikor a gyermeket óhajtó pár vagy egyedülálló nő, férfi, homoszexuális pár

²⁸ Parászka Boróka: *Nyomorúságon húzik a béranyaipar*.

²⁹ Mama purtătoare: pánțece de închiriati. Document-suport pentru dezbatere publice, Pro Vita București, 2015. szept. 23. In: *Cultura Vieții*, 1–11. <http://www.culturavietii.ro/2015/09/23/mama-purtatoare-pantece-de-inchiriati/> (2017. febr. 26.)

³⁰ Fischbach, Frank-Dieter (coord.): *“Before I Formed You in the Womb...”*, 64.

stb. valamilyen oknál fogva mégis megtagadja a „gyermekáru” átvételét, és például időközben bekövetkező válás vagy pedig ikerszülés esetén csak az egyiket hajlandó örökbe fogadni, elszakítva azt testvérétől. Valósággal kiszámíthatatlan az a negatív emocionális töltet, amely felgyűlhet a személy bizonytalan, sokszor kétes motivációjú eredetének bugyraiban, és ez adott pillanatban ki is robbanhat.

A megrendelő szülőkkel kapcsolatban is rengeteg kérdés felmerül. Miért nem fogadnak inkább örökbe gyermeket, hisz annyi rászoruló, árva kis élet vár biztonságos családi ölelésre. A saját genetikai anyag továbbörökítése valóban olyannyira fontos, hogy le sem lehet mondani róla? Ha csak egyik vagy csak másik fél ivarsejtjét használják fel, újabb kérdések következnek: mit jelent majd ez az aszimmetrikus genetikai kötődés a kialakuló családi kapcsolatok dinamikájára nézve? A legerthetlenebb viszont az olyan párok anyabérlése, a hagyományos adopció helyett, akik ivarsejtdonorokat véve igénybe amúgy sem lesznek genetikai kapcsolatban az általuk nevelt gyermekkel. Vajon elégséges-e a gyermek utáni vágy ahhoz, hogy egy ilyen ezernyi bukattóval járó eljárás melletti döntésre bírjon felelős embereket?

A *donorok szerepe és felelőségük* kérdése szintén gócpontja ennek a problémaegyüttesnek. Ma már kivételnek számítanak azok az országok, ahol szigorúbban szabályozzák és ítélik meg a petesejt-adományozást (például Svájc vagy 2015-ig Ausztria). Pedig ezen a ponton is elgondolkodhatunk arról, hogy az ember számára minőségileg mást jelent az ivarsejtjeivel való bánásmód, mint például az, ahogyan bőrének hámsejtjeihez viszonyul. Az ilyen sejtek donációjának, a hordozó testtől való eltávolításának a pillanatában ugyanis valami hallatlanul lényeges dolog történik; amennyiben az a bizonyos ivarsejt a személyes éntől, illetve énből az anonimitás szférájába kerül, és ezzel megszakad az a természetes felelősségfonál, amely e kettőt a teremtés rendje szerint szervesen összeköti. Ezentúl immár nem vagyok felelős azért az életért, amely ebből a sejtből – bármilyen úton-módon – megfogam, és emberré cseperedik. De hát ki, mikor és hogyan hatalmaz fel bárkit is arra, hogy ilyen lazán megszabaduljon saját tette és teste következményeinek a súlyától? És ugyan ki támaszatja a szappanoperában – meg olykor a való életben – az apuka vagy anyuka szemében azt a megmagyarázhatatlan párát akkor, amikor egyszer csak kiderül: ez a ragyogó kis szösze vagy barna teremtés, akitől most a lélegzete is eláll, bizony génjeiből való gén – az ő saját gyermeke? Az emberiség manapság mintha fittyet hányna az élet ilyen alapvető biológiai-egzisztenciális összefüggéseire.

Halljuk ismét az ellenvetők hangját: az élet kusza ösvényeinek köszönhetően ma már annyi a patchwork-család, mint tengerparton a homok; manapság nagyon sok háztartás széttört kapcsolatok mozaikdarabkáiból áll össze. A töretlen vonalak idilli elképzelése – például az anyaság fogalmával kapcsolatban – egyre inkább a múlté.

Mindezt természetesen értjük. De alapvetően más élethelyzet az, ha egyáltalán egy gyermek *nem szándékolt módon marad árván*, és ezt követően a család, a rokonság, a társadalom a legjobb tudása szerint kívánja gyógyítani az ezzel járó lelki-szociális sebet gyermekotthon, nevelőanya vagy új család segítségével. És ismét más az, ha az élet foganásának és kibontakozásának a folyamatába *eleve betervezzük a törést a gyermek és édesanyja kapcsolatába*, a genetikai, a szülői és a nevelőanyai szerep olyan szándékos szétszakításával, amely csakis egyéni vágyakon és érdekeken tájékozódik. Áthidalhatatlan e két eljárás morális minősége közötti különbség.

De hát nem Isten ajándéka minden egyes emberi élet, még ha pótanyától születne is az? Kétségtelen, hogy *minden már megfogant, és már világra jött élet az istenképűség vitathatatlan és elidegeníthetetlen hordozója*, és ő ennek az istenképűségnek megfelelő tiszteletet, gondoskodást és szeretetet érdemel. Ez az önmagában szent élet ténye azonban visszamenőleg nem szentesít, és nem igazol minden eljárást, eszközt és döntést, amely ennek az életnek biológiai elindulásához és világra jöveteléhez vezetett. Végző soron egy paráznaságból született élet is az „*imago Dei*” hordozója; a paráznaság maga viszont sohasem az. Felcserélhetetlen hát ebben az esetben is az *előtte és az utána perspektívája*.³¹ A már megszületett gyermek helyzetét minden esetben rendezni kell figyelembe véve mind a jogi, mind az érzelmi-anyagi biztonságát, mégpedig annak „*legfőbb érdekét*” követve.³² A rendezésnek ez a procedúrája viszont sohasem jelenthet rejtett biztatást a pótanyaság gyakorlatára nézve, azt sugallva, hogy az illegális pótanyaság előbb-utóbb mégiscsak legalizálható.

Úgy véljük, hogy szülőnek lenni ajándék, és semmiképpen sem alapjog, amelynek a kielégítése mindenkinek járna – mármint annak, aki (ezt is) képes megfizetni.

Méltán ítélte el tehát az Európa Tanács egy nyilatkozatban (2012) a béranyaság gyakorlását, mivel az

³¹ “To disconnect pregnancy and birth intentionally from the meaning of motherhood seems to disrupt fundamental images of what it is to be a mother.” Fischbach, Frank-Dieter (coord.): *“Before I Formed You in the Womb...”*, 62.

³² Navratyil Zoltán: *Az anyaság útvesztői*, 114.

„[...] olyan szerződést feltételez, amelynek tárgya egy meg nem született gyermek, valamint egy olyan nő méhének a kihasználása, aki szándékosan elkülönül az anyaságtól, és beavatkozik a természetes leszármazás folyamatába.”³³

Ezt követően pedig 2014 júliusában az Európa Tanács parlamenti közgyűlése kimondta:

„A béranyaság gyakorlata semmibe veszi a gyermek emberi méltóságát, hisz a csecsemőt termékké alacsonyítja. A gyermek jogaira vonatkozó egyezmény leszögezte a gyermek azon jogát, hogy védelmet élvezzen mindenféle visszaéléssel és kizsákmányolással szemben, és azt kérte az államoktól, hogy a gyermekek legfőbb érdekében cselekedjenek. A béranyasággal kapcsolatos eljárások adható-vehető áruvá teszik az embert. Mi több, a béranyasággal beavatkoznak a gyermek identitásába és a szüleivel való viszonyába, megfosztva őt a szülőanyával való kapcsolattól, amelyről a legfrissebb kutatások kimutatták, hogy ártalmas a gyermek fejlődésére és jólétére nézve.”³⁴

Az élet védelmének evangéliumi parancsa folytán a Kárpát-medencei magyar református egyházaink is meggyőződéssel képviselhetik ugyanezt az álláspontot e kérdésben, összhangban a Nyugat – és általában a nagyvilág – testvéregyházainak véleményével.³⁵

Felhasznált irodalom

- Art. 408 Noul cod civil Modurile de stabilire a filiației Stabilirea filiației Filiația.
In: *LegeAZ*. <https://legeaz.net/noul-cod-civil/art-408-modurile-de-stabilire-a-filia-tiei-stabilirea-filiatiei-filiatia> (2019. aug. 15.).
- Art. 441. Noul cod civil. Modurile de stabilire a filiației Stabilirea filiației Filiația.
In: *LegeAZ*. <https://legeaz.net/noul-cod-civil/art-441-regimul-filiatiei-reproducerea-umana-asistata-medical-cu-tert-donator-filiatia> (2019. aug. 15.).
- Articole cu eticheta (tag): mama surogat. In: *Cuvântul Orthodox. Actualitate*. <http://www.cuvantul-ortodox.ro/recomandari/tag/mama-surogat/> (2017. 02.26.)
- Confesiunea unei mame-surogat: cum e să fii incubator pentru copilul altora. Confesiunea unei mame-surogat: cum e să fii incubator pentru copilul altora. In: *evz.ro*.

³³ *Mama purtătoare: pânțele de închiriat. Document-suport pentru dezbateri publice*. Pro Vita București, 2015. szept. 23.

³⁴ Uo.

³⁵ Fischbach, Frank-Dieter (coord.): *“Before I Formed You in the Womb...”*, 61.

- <http://evz.ro/confesiunea-unei-mame-surogat-cum-e-sa-fii-incubator-pentru-copilul-altora-928411.html> (2017. febr. 26.).
- Darnovsky, Marcy – Beeson, Diane: Global Surrogacy Practices. In: Cheney, Kristen E. (ed.): *International Institute of Social Studies Series/General Series. Working Paper No. 601, December 2014*. The Hague, Netherlands, 34–36.
- Fischbach, Frank-Dieter (coord.): “Before I Formed You in the Womb...” *A Guide to the Ethics of Reproductive Medicine from the Council of the Community of Protestant Churches in Europe (CPCE)*, 38–46. [http://cpce-repro-ethics.eu/file:///C:/Users/Bela % 20Visky/Downloads/GEKE-Repro-ENG-Block-Bleed.pdf](http://cpce-repro-ethics.eu/file:///C:/Users/Bela%20Visky/Downloads/GEKE-Repro-ENG-Block-Bleed.pdf) (2017. júl. 17.).
- Hostiuc, Sorin – Iancu, Cristian Bogdan – Năstăşel, Valentina – Aluaş, Maria – Renţea, Irina: Maternal filiation in surrogacy. Legal consequences in Romanian context and the role of the genetic report for establishing kinship. In: *Romanian Society of Legal Medicine*, 24, (2016), (47–51) 49.: genetikai pótanyaság/genetic surrogacy; terhességi pótanyaság/gestational surrogacy.
- India outlawed commercial surrogacy – clinics are finding loopholes. In: *The Conversation*, October 23, 2017. <https://theconversation.com/india-outlawed-commercial-surrogacy-clinics-are-finding-loopholes-81784> (2019. aug. 15.)
- Legislația românească privind mama surogat. In: *Kidizi: Sfaturi utile*. http://kidizi.ro/art_2-68-532_legislatia-romaneasca-privind-mama-surogat_1074 (2017. febr. 26.).
- Mama purtătoare: pânţete de închiriat. Document-suport pentru dezbatere publică, Pro Vita Bucureşti, 2015. szept. 23. In: *Cultura Vieţii*, 1–11. [http://www.Cultura vietii.ro/2015/09/23/mama-purtatoare-pantece-de-inchiriat/](http://www.Culturavietii.ro/2015/09/23/mama-purtatoare-pantece-de-inchiriat/) (2017. febr. 26.)
- Naşterea cu mama purtătoare, obiectul unui nou proiect de lege la Senat. In: *Perfecte*, 2012. marc. 6. <http://www.perfecte.ro/news/nasterea-cu-mama-purtatoare-obiectul-unui-nou-proiect-de-lege-la-senat.html> (2017. febr. 26.).
- Navratyil Zoltán: Az anyaság útvesztői. A dajkaanyaság és béranyaság rejtelmei a jogi szabályozásban, különös tekintettel az Egyesült Államokra. In: *Iustum Aequum Salutare*, VI. (2010/3), 189–226.
- Nicolova, Doroteya: Women Head East for Wombs to Rent. In: *Balkan Insight*, 2010. okt. 29., 1–6. <http://www.balkaninsight.com/en/article/women-head-east-for-wombs-to-rent> (2017. febr. 26.).
- Parászka Boróka: Nyomorúságon hízik a béranyaipar. In: *168 óra. Közéleti hetilap*. 2017. nov. 24. [http://168ora.hu/kulfold/nyomorusagon-hizik-a-beranyaipar-az-uj-kauka zusi- kretakorben-aze- a-gyerek-aki-akarja-12959](http://168ora.hu/kulfold/nyomorusagon-hizik-a-beranyaipar-az-uj-kauka-zusi-kretakorben-aze-a-gyerek-aki-akarja-12959) (2017. júl. 17.).